

Иманбетов А.Н.^a , Мускунов Қ.С., Атембеков Н.Р., Сармантаев А.С.,
Жанғабыл М.С.

Қарағанды Бөкетов университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІКТЕРІН ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Иманбетов Аманбек Нуркасимович, Мускунов Қырықбай Сарсенбайұлы, Атембеков Нұржан Райханович, Сармантаев Аян Сапарович, Жанғабыл Марлен Саятұлы

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дене шынықтыру сабақтарында қалыптастыру

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастыру бойынша жүргізілген зерттеулердің нәтижелері туралы баяндалады. Сонымен қатар мақалада бастауыш сынып оқушыларында танымдық белсенділіктерін арттыру бойынша ғылыми зерттеулер жүргізген ғалымдардың еңбектері сараланып, зерделенеді. Бастауыш мектептерде танымдық іс-әрекеттің басқа әрекет түрлерінен басты айырмашылығы – оқу-үйрету үдерісі кезіндегі оқушының білім алуға деген дербес іс-қимылдарын дамыту, сондай-ақ олардың сана-сезімінің өсіп-жетілуіне түрткі болатын танымдық іс-әрекетті ұйымдастырудың тиімді әдіс-тәсілдерін іздеу бойынша талдаулар жасалады. Бастауыш оқушысының жас ерекшелігі мен танымына негізделген танымдық біліктіліктерді қалыптастыру бойынша жан-жақты зерделеу жұмыстары жүргізілгенді айтылады. Танымдық белсенділік мәселесі бойынша жүргізілген зерттеулер оқушының жұмыс істеу барысында өздігінен жоспарлау, бағдарлау, тексеру және қорытынды жасау, шығармашылық ойлау қабілетін талап ететін әрекеттер тізбегі екенін көптеген ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып ой түйінделеді. Жалпы бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін денешынықтыру жаттығулары, соның ішінде арнайы жаттығулар арқылы қалыптастыру жолдарын қарастыру оңтайлы деген пікірлер айтылып, жеке тұлғаның дара, өзіндік ой санасын қалыптастыруға, жеке тұлғалық іс-әрекетін шыңдап, оны шығармашылық ізденіске бастайтыны анықталып отыр.

Түйін сөздер: денешынықтыру, оқушылар, бастауыш мектеп, таным.

Imanbetov Amanbek Nurkasimovich, Muskunov Kyrykbay Sarsenbayevich, Atembekov Nurzhan Raihanovich, Sarmantaev Ayan Saparovich, Zhangabyul Marlen Sayatovich

Formation of cognition activiti of primary school students in physical education lessons

Abstract. The article discusses the results of the conducted research on the formation of cognitive activity of younger schoolchildren. The article will also analyze and study the works of scientists who conducted scientific research on improving the cognitive activity of primary school students. The main difference between cognitive activity and other types of activity in primary schools is that an analysis is carried out on the development of independent activity of a student in the process of learning to acquire knowledge, as well as the search for effective methods and techniques of organizing cognitive activity that stimulate the growth and improvement of his consciousness. It is noted that a comprehensive research work has been carried out on the formation of cognitive skills based on the age and cognitive characteristics of the younger student. Based on the work of many scientists, it is concluded that the research conducted on the problem of cognitive activity is a sequence of actions that require independent planning, orientation, verification and conclusion, creative thinking in the process of student work. It is considered to be optimal to consider ways of forming the cognitive activity of primary school students through physical exercises, including special exercises, which contributes to the formation of an individual, independent mental consciousness of the individual, exacerbates personal activity and launches it into a creative search.

Key words: physical culture, students, primary school, cognition.

Иманбетов Аманбек Нуркасимович, Мускунов Қырықбай Сарсенбаевич, Атембеков Нұржан Райханович, Сармантаев Аян Сапарович, Жанғабыл Марлен Саятович

Формирования познавательной деятельности учащихся младших классов на уроках физической культуры

Аннотация. В статье рассматриваются результаты проведенного исследования формирования познавательной деятельности школьников младших классов. В статье также будут проанализированы и изучены работы ученых, проводивших научные исследования по улучшению познавательной деятельности учащихся начальных классов. Основное отличие познавательной деятельности от других видов деятельности в начальной школе состоит в том, что проводится анализ развития самостоятельной деятельности учащегося в процессе обучения приобретению знаний, а также поиск эффективных методов

и приемов организации познавательной деятельности, стимулирующей рост и совершенствование его сознания. Отмечается, что проведена комплексная исследовательская работа по формированию познавательных умений с учетом возраста и познавательных особенностей школьника младшего класса. На основе работ многих ученых делается вывод, что исследование, проводимое по проблеме познавательной деятельности, представляет собой последовательность действий, требующих самостоятельного планирования, ориентации, проверки и вывода, творческого мышления в процессе работы учащихся. Оптимальным считается рассмотреть способы формирования познавательной деятельности учащихся младших классов посредством физических упражнений, в том числе специальных, что способствует формированию индивидуального, самостоятельного психического сознания личности, обостряет личностную активность и запускает ее в творческий поиск.

Ключевые слова: физическая культура, учащиеся, начальная школа, познание.

Негізгі ережелер. Бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дене шынықтыру сабақтарында түрлі дамыту жаттығулары арқылы қалыптастырудың теориялық негіздері айқындалды, яғни «танымдық белсенділік», «белсенділік», «таным» ұғымдарының мәні нақтыланды.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастыру түсінігінің сараланып, бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастыру мақсатында денешынықтыру сабақтарында пайдаланудың педагогикалық мүмкіндіктері қарастырылды, дене шынықтыру сабақтарында жасалатын жаттығулар арқылы бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастыру жан-жақты қарастырылды.

Сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дене шынықтыру сабақтарында денешынықтыру жаттығулары арқылы қалыптастырудың мазмұны анықталған, бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дене шынықтыру сабақтарында қалыптастырудың формалары мен әдістері таңдалған, бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дене шынықтыру сабақтарында қалыптастырудың формалары мен әдістері беріліп отыр.

Кіріспе. XXI ғасыр – бұл білімділер мен заманауи білім мен ғылымның қарқынды дамыған ғасыры. Сондықтан, заманымызға сай дені сау, денсаулығы мықты, ой-өрісі жоғары, дене бітімі жан-жақты және дұрыс жетілген, саналы ұрпақ қалыптастыру- еліміздің алға қойған басты міндеттерінің бірі. Яғни, мектеп табылдырығын жаңа аттаған төменгі сынып оқушыларының тұлға ретінде қалыптасуына ықпал ететін фактордың бірі болып саналатын денешынықтырудың маңызын түсіне білуіміз керек. Ол үшін дене шынықтыру сабақтарында пайдаланылатын жаттығуларды кіріктіре біліп, оқушылардың спорттық шеберліктері мен дене әлеуеттерін арттырып, сонымен қатар өз жері мен елін қорғай алатын ұлтжанды, ұлттық на-

мысы мол жігерлі тұлғаларды тәрбиелеу керек. Олардың қимыл-қозғалыс біліктіліктері мен дағдыларын, танымдық белсенділіктерін қалыптастыруды денешынықтыру жаттығулары арқылы жоспарланған міндеттерді жүзеге асыру жолдарын қарастыру керек.

Танымдық белсенділікті дамыту мәселесі педагогикадағы басым міндеттердің бірі болып табылады. Оған психологтардың, философтардың әртүрлі зерттеулерінде, ғылыми трактаттарында берілген көптеген түсіндірмелер, нақтылаулар, көзқарастар, уақыт өте келе педагогиканың өзекті мәселесі екендігі байқалып отыр.

Ұлы ойшыл әл-Фараби таным мәселесін ақыл туралы ілімді басшылыққа ала отырып зерттейді. Философ таным теориясын ғылыми жолмен түсіндіруде психологиялық проблемаларды камтиды, атап айтқанда, түйсіктің болмысы адамдардың сезім мүшелеріне байланысы; жан қуатының және адам қабілетінің жалпы сызбасын танудың түйсік арқылы және ойлау арқылы екі негізгі формасы туралы айтады.

Фарабидің таным туралы ілімінің негізгі мақсаты – ғылымды көтеру, философия мен діннің іс-әрекетін даралау, танудың ғылыми эксперименттік-теориялық, табиғат туралы білімдерді математикаландыру әдістерін жасау және дамыту деп атап өтеді [1].

Денешынықтырудағы танымдық белсенділік пен дербестік дегеніміз, баланың танымдық іс-әрекетінің тән белгілері және сонымен бірге оның өзгеру үдерісінде қоршаған ортаны тану қабілеті оқушы баланың маңызды қасиеттері болып табылады. Бұл қасиеттер субъектінің білуге эмоционалды-еріктік, моральдық және интеллектуалдық дайындығы ретінде анықталады. Әдетте бұл ақыл-ой күштерінің кернеуі, бастаманың көрінісі, танымдық қызығушылық, білім мен дағдыны игеруге күш салу ретінде анықталады.

Белсенділік-бұл материалдық әлемдегі өзара әрекеттесу тәсілі, қоршаған шындықта күрделі және әр түрлі өзгерістер тудыратын мүмкіндіктерді іске асыру, іс-әрекеттің нысаны

бола отырып, сонымен қатар оның субъектісі ретінде жеке тұлғаның іс-әрекеті. Осындай өзгерістердің бірі-адамның жеке басының интегралды қасиеті ретінде танымдық белсенділіктің әртүрлі деңгейлерінің пайда болуы мен дамуы.

Біз зерттеуімізде денешынықтыру сабақтарындағы белсенділікті субъектінің іс-әрекет үрдісіне қатынасы арқылы көрінетін сапалық сипаттамасы ретінде нақтылаймыз.

Іс-әрекет пен белсенділік ұғымдарының арақатынасын ажыратуда оларды эквивалентті немесе ұқсас деп немесе белсенділікті іс-әрекет түрі ретінде, сондай-ақ белсенділікті іс-әрекеттің сапалық сипаттамасы ретінде қарастыратын әртүрлі көзқарастар да бар.

Аристотель, Платон және Сократ секілді ежелгі Грекияның философтары да танымдық белсенділік, оның ішінде баланың танымы төңірегінде әңгіме қозғаған. Яғни, бұл мәселе туралы айтылған ойлар мен пікірлер ежелден бастау алғанын байқаймыз. Сонымен қатар, қазақ халқының ұлы ойшылдары әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Ахмет Йүгнекилер де баланың дүниеге келген соң жан-жағын танып-білу мәселелері туралы құнды пікірлер айтқан [2].

Зерттеу мәселесі, бір жағынан, елімізде дені сау азаматтарды бәсекеге қабілетті етіп дайындау қажеттілігі, оқушы баланың танымдық белсенділігін қалыптастыру, екінші жағынан, осы мәселені іске асырудың ғылыми-теориялық аспектілерін жеткіліксіз зерттелуі арасындағы қарама-қайшылықтар жатыр. Аталған мәселені өз зерттеулерінде көптеген ғалымдардың өз зерттеулеріне арқау болған А.Ж Едігенова [3]., Б.Т. Абыканова [4]., Н.К.Ахметов [5] және т. б.

Зерттеу нысаны - Денешынықтыру сабағы.

Зерттеу пәні - денешынықтыру сабағында оқушылардың танымдық белсендігін арттыру.

Зерттеу мақсаты – оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудағы тиімділігін анықтау.

Негізгі бөлім. Жалпы танымдық белсенділік ұғымы жөнінде ғылыми еңбектерде бірқатар анықтамалар берілгенін зерттеу жұмысымызды жазу барысында айтып өттік. Сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларының денешынықтыру сабақтарында танымдық белсенділіктерін әртүрлі құралдар арқылы қалыптастыру, дамыту, арттыру мәселесі жайлы зерттеген отандық ғалымдардың диссертациялық жұмыстарында «танымдық белсенділікке» берген авторлық анықтамаларын ұсынуды жөн көріп отырмыз.

Танымдық белсенділік ұғымын және оның белгілері мен қасиеттерін сипаттамайтын анықтамалар баршылық. Көптеген ғалымдар

баланың танымдық белсенділігіне мынадай анықтама береді: танымдық белсенділік – бұл білім алушының өзіне беймәлім ортаға түскен кезде барлық қуат-күшін жұмсап әрекет ету деңгейі [6].

А.А.Балаев танымдық белсенділік «нысанды өзгертуге және алға қойылған міндет пен мақсатқа жетуге бағытталған» жеке қасиеті бар және «оқуға деген ұмтылыспен, ақыл-ойын жұмылдырумен және ерік-жігердің көрінісімен сипатталатын білім алушының белсенді жағдайы» көрініс беретін адамның таңдамалы әрекеті ретінде анықтама береді [7].

Танымдық белсенділікті арттырудың негізгі ақыл-ой мен практикалық әрекеттердің байланысын айқындай келе, психолог С.Л. Рубинштейн сана мен іс-әрекет бірлігінің бұл принципін «Нақты адам санасын мотивтерден туындайтын және саналы мақсатқа бағыттаған іс-әрекеттен ажыратуға болмайды» тұжырымдаған болатын [8].

Танымдық белсенділіктің қозғаушы күштері ретінде ғалымдар іс-әрекеттің пәні (А.Н. Леонтьев), ішкі пайымдаулар, идеялар, қажеттіліктер, мүдделер, нанымдар (Л.И. Божович), оқу іс-әрекетінің ішкі және сыртқы факторларының қарама-қайшылықтары және оларды жеңуге деген ұмтылыс (Н.А. Менчинская) сипатындағы әртүрлі факторларды атап өтеді.

Таным мен танымдық белсенділік құбылыстарын зерттеген және зерделеген қазақстандық ғалымдар санаулы ғана десе де болады. Отандық ғалым А.С.Мустояпова қазіргі уақыттағы жоғары сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастырудың педагогикалық шарттарын зерттеуде. Оның пікірі бойынша, белсенділік – жеке тұлғаның болмысы мен бітімінің сан-қырлы болмысы. Ол адамның сезімталдығының, танымының және ерік-жігерінің оң нәтижесі. Бір нәрсені тануға деген итермелеуші күш пен дербес қызығушылық, танымға деген тұрақты құлшынысты айқындайды және танымдық іс-әрекетке бейімдейді [9].

Танымдық белсенділікке анықтама беретін болсақ, ол жалпы белсенділіктің құрамдас бөлігі іспеттес және ақыл-ой белсенділігінің ерекше бір түрі. Бұл дамып келе жатқан тұлғаның күрделі интегралдық сапасы. Ол жай оқу іс-әрекетінен ерекшеленеді, өйткені соңғы кезде оқушының жұмысы репродуктивті әрекетке дейін азаяды. Танымдық белсенділік- бұл оқушының өнімді, шығармашылық деңгейдегі өзіндік қызметі ретінде көрінеді [10].

Жеке тұлға ретінде қызмет субъектінің айрықша жағдайын және оның қызметке қатынасын

білдіреді (ұқыптылық, орналасу, жалпы үдеріске тікелей қатысу, қызмет жағдайларының өзгеруіне тез жауап беру). «Оқу танымдық белсенділігі мынадай көрсеткіштер болған кезде көрсетіледі: таным объектілеріне деген көзқарастың селективтілігі; нысанды таңдағаннан кейін шешілуі қажет мақсатты, міндетті қою; нысандағы мәселені шешуге бағытталған кейінгі іс-әрекетте қайта құру; жаңа білімді игеруге ұмтылу; мақсатты ұғыну; құралдарды шығармашылық іздестіру және қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін осы құралдарды қолдану; зейіннің ширеуі, шоғырлануы және орнықтылығы; ерікті күш-жігер; белсенді ойлау қызметі; адамның білім алу; бастамашылдығы [11].

Сонымен қатар танымдық белсенділік – оқушының білім алуға және жаңа бір білім негіздерін игеруге деген ынта-жігерінің, құлшынысының ерекше сипаты. Ортақ танымдық іс-әрекеттің басқа әрекет түрлерінен басты айырмашылығы – оқу-үйрету үдерісі кезіндегі оқушының білім алуға және дербес әрекет етуіне деген құлшынысын ояту, сана-сезімін дамыту және оның өсіп-жетілуіне түрткі болатын танымдық іс-әрекетті ұйымдастырудың тиімді әдіс-тәсілдерін іздеу. Терең білімге негізделген танымдық біліктіліктердің қалыптасуы, оқушылардың зияткерлік тұрғыдан белсенді ойлау қабілеттерін жандандырып, шығармашылық ізденіске жетелейді.

Жоғары (шығармашылықты) танымдық белсенділік білімге деген ұмтылыспен, ақыл-ой қарқынымен және білім алушының моральдық ерік-жігерінің көрінісімен сипатталады. Жоғары белсенділіктің маңызды белгілеріне белгілі бір танымдық нәтижеге қол жеткізуге бағытталған бірқатар дәйекті және өзара байланысты әрекеттерді орындау жатады. Танымдық белсенділіктің осы деңгейінің қалыптасу критерийі білім алушының зерттелетін құбылыстар мен үдерістерді түсінуге қызығушылығы, танымдық іс-әрекет үдерісінде мәселенің шешімін өздігінен іздеу, танымдық мақсаттылық, құзыреттілік және т.б. болуы мүмкін.

Танымдық іс-әрекеттің осы деңгейіне сәйкес келетін көрсеткіші, оқушының жоғары ерік-жігерінің сипатын айқындайды. Сонымен қатар, ол жинақтала білу, жауапкершілік, алдына қойған мақсатқа жетуге деген табандылықты, жаңа нәрсені танып-білуге деген ұзақ мерзімді қызығушылық десе де болады. Әдетте ондай белсенділік деңгейі шығармашылық жан-жақтылық және білім берудің жаңа әдістерімен камтамасыз етіледі [12].

Танымдық белсенділіктің орта деңгейін (іздестіруші) танымдық іс-әрекет етуге қажеттілігі мерзімдік көрініс беретін танымдық іс-әрекет. Бұндай оқушыларға немқұрайдылық, қалыптасқан жағдайларға тәуелділік, бастамашылдықтың болмауы тән.

Танымдық белсенділіктің төмен (репродуктивтік) даму деңгейін айқын білінетін мотивтердің болмауы, іс-әрекеттегі енжарлық, алған білімдерін тәжірибеде іске асыруға құлықсыздығы сипаттайды.

Осылайша, танымдық белсенділік оқушылардың белсенді жағдайы ретінде ғана емес, сонымен қатар осы әрекеттің сапасы ретінде қарастырылады.

Демек, жеке тұлғалар білімді игеру үрдісінде танымдық белсенділіктің жоғары деңгейіне жеткенде табиғи нәтиже алынған білімнің сапасын арттырады.

Қазақстандық педагог ғалымдар оқушылардың танымдық белсенділігін дамытудың негізін қарастырған және олардың танымдық белсенділігін қалыптастыру мәселесін оқу үрдісінде қарастырып, оны шешудің жолдарын көрсеткен.

Атап айтатын болсақ, Т.С. Сабыров оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруда оқытудың әдіс-тәсілдерінің дидактикалық жүйесін тиімді қолданудың негізі туралы сөз етсе, Т.И. Қоқымбаева оқушылардың танымдық белсенділігін дамытуда халық педагогикасы құралдарын тиімді пайдаланудың теориялық мәнін ашуды зерттеген.

Мектеп табалдырығын енді аттаған оқушылардың танымдық ізденістерін белсендендіру мәселелерін Ж.Ж. Айтпаева өзінің ғылыми жұмысында зерттеді. Ал А.С. Мустояпова қазіргі кезеңде білім беру ұйымдарында оқитын жоғары сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастырудың педагогикалық шарттарын қарастырғандығын жоғарыда атап өткен болатынбыз. Н.А. Дарханов заманауи үлгідегі мектеп жасындағы балалардың белсенді танымдық қимылдарының үлгісін құрып, оның өзіндік айырмашылықтары мен деңгейлерін анықтады. Оқыту мен үйрету кезінде танымдық белсенділікті дамыту мәселелерін шешудің түрлі жолдарын көрсеткен ғалымдар мыналар:

- оқушы мен ұстаздың бірлескен әрекеті арқылы ;
- танымдық әрекетті қалыптастыруда өздік жұмысты ұйымдастыру мен оқу міндеттерін іріктеп шешу арқылы;
- танымдық белсенділікті дамыту арқылы;

– оқу іс-әрекетін бақылауды дамыту арқылы;
– компьютерлік технологияны пайдалану арқылы танымдық белсенділікті арттыру.

Зерттеу барысында «танымдық белсенділік» ұғымының мағынасын ашу мақсатында ғылыми әдебиеттерде қазақстандық ғалымдардың берген бірқатар анықтамаларын жинақтадық. Ғалым-зерттеушілер Т.С.Сабыров, А.Ғ.Қазмағамбетов, А.Е. Әбілқасымова және т.б. еңбектеріндегі танымдық белсенділік туралы айтқан тұжырымдарын ұсынамыз. Ғалымдар адамның танымдық белсенділік қасиетін оқу-ісі әрекеттерінің нәтижесі немесе белгілі бір дәрежеде сипаты ретінде көрсетуге тырысады. Сонымен қатар, таным белсенділігін, білім мен біліктілікті игеру деңгейі тұрғысынан да қарастырған.

Отандық ғалым А.С. Мустояпова жоғары сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін қалыптастыру мәселелерін қарастыра келе, қолданысқа ие болуы керек педагогикалық шарттарын ұсынды. Ғалым анықтама бере келе, белсенділік дегеніміз, жеке тұлғаның бойындағы сан-алуан дербес ерекшеліктердің жиынтығы, танып-білуге деген ұмтылысы деген. Ол адамнан өзіндік бір деңгейдегі сезімталдық, таным мен ерік жігерін қажет ететіндігін көрсетеді. Яғни, танымға деген жүйелі түрдегі құлшынысты да белсенділік деп айтуға болады [13].

Танымдық белсенділік мәселесі бойынша жүргізген зерттеу жұмысымыздың барысында танымдық белсенділік ұғымына ғалымдардың көзқарастары әртүрлі екенін байқадық. Зерттеуші-ғалымдардың бірқатары танымдық белсенділік – жеке тұлғаның қасиеті, екіншілері – қабілеті, үшіншілері – бейімділігі мен қажетсінуі деп түсіндіреді.

Сонымен оқушының танымдық белсенділігі балалардың жұмыс істеу барысында өздігінен жоспарлау, бағдарлау, тексеру және қорытынды шығару, шығармашылық ойлау қабілетін талап ететін әрекеттер тізбегі екенін көптеген ғалымдардың еңбектеріне сүйене отырып түсіндік әрі оқушылардың танымдық белсенділіктерін оқу және тәрбие құралы ретінде қарастырған еңбектер де баршылық екеніне көзіміз жетті [14].

Жалпы орта білім беру мекемелерінде оқушылардың білім алуға деген қызығушылығын оятса және олардың танымдық белсенділіктерін жүйелі түрде арттырып отырса, онда шығармашылық қабілеттерін дамытуға жағдай жасалды және білім беру саласының алдына қойылған мақсат орындалды деген сөз. Денешынықтыру пәні мұғалімінің қысқа мерзімді жоспарында дайындаған материалын түсіну үшін оқушы

зейін қойып тыңдап, алған білімін тереңдетіп толықтыру үшін жазу, өздігінен дайындалу, бақылау, тәжірибе жасау сияқты жұмыстар атқарып белсенділік танытуы керек. Себебі кез келген жаңа материалды меңгеруде, жаңадан білім алуда, оның дағдыларын үйрену белсенділіксіз мүмкін емес. Яғни балалардың белсенділігі оқу үрдісінің барлық кезеңінде керек. Дегенмен бастауыш сынып жасындағы балаларда танымдық белсенділік танымдық әрекеттің негізінде қалыптасады.

Сондықтан денешынықтыру сабақтарында төменгі сынып оқушыларының танымдық белсенділігінің деңгейлерін келесідей үш дәрежеге бөліп әрекет жасауға болатыны көріп отырмыз:

Бірінші деңгей – репродуктивті белсенділік.

Баланың бойындағы білімін ұштауға деген құлшыныстың болмауы белсенділіктің бірінші деңгейіне сай келетін нәтиже. Ал ол оқушының білім негіздерін түйсінуге, оны есте сақтап, білімділікті арттыруға, басқалардың ұсынған немесе өзі жасап шығарған үлгі негізінде қолдануға деген ұмтылысымен сипатталады. Бұл білім деңгейі оқушының ерік-жігер сапасының тұрақсыздығы, оқушылардың өз білімін тереңдетуге деген қызығушылығының төмен болуы, тіпті «бұл не үшін керек?» деген секілді сұрақтың мағынасын түсінбеуінен туындайды. Яғни, баланы танымдық белсенділікке деген белгілі бір әрекеттерінің төменгі деңгейде болса, ол олқылықтың орнын түзететін әдіс-тәсілдер қолданып, ынталандыру жұмыстарын жүргізу керек.

Екінші деңгей – түсіндіру әрекеті.

Түсіндіруші белсенділік баланың өзі игерген дағды негіздерін зерделеуге, оның зерттелу үстіндегі оқу материалының мазмұны мен мағынасын білуге деген белгілі ұғымдармен тоғысуына, білімін қажетті уақыттарда қолдану жолдарын игеруге деген ұмтылысынан байқауға болады. Сондай-ақ қатар айналасында болып жатқан құбылыстар мен үдерістер арасындағы өзара байланысты білуге, білімді шыңдаған жағдайларда қолдану тәсілдерін меңгеруге деген ұмтылысымен байқауға болады. Ал сипаттамалық көрсеткіш бұл: ерікті күш-жігердің үлкен тұрақтылығы, бұл оқушы жасалған жұмысты соңына дейін жеткізуге тырысуы, қиын жағдайда тапсырманы орындаудан бас тартпау, оны шешу жолдарын қарастыру. Яғни орташа деңгейде іс-әрекет мұғалімнің қолдауымен орындалады, мұнда мұғалім танымдық тапсырма беріп, оның орындалуын бақылайды немесе оқушыға орындалу тәсілдерін түсіндіреді.

Үшінші деңгей – шығармашылық.

Бала тапсырманы орындау уақытында пайда болған мәселені шешудің жаңа жолдарын іздестіруге белсенді қимыл-қозғалысы, оның шығармашылық белсенділігінің дәрежесін сипаттайды. Шығармашылық белсенділік дәрежесі қызығушылық пен құбылыстардың мән-мағынасы, олардың өзара байланыстарына терең зерттеуді және сол мақсатқа қол жеткізудің жолдарын қарастырумен айқындалады. Өзіне тән ерекшелігі - баланың жоғары ерік-жігерінің көрінісі, көздеген мақсатқа жетудегі табандылық және тұрақты танымдық қызығушылықтар. Белсенділіктің бұл деңгейі баланың өз тәжірибесінде не кездескенін және жаңа ақпаратты, жаңа құбылысты білетіндігі арасындағы сәйкессіздіктің жоғары дәрежесін қоздыру арқылы жеткізіледі. Бұл дегеніміз жоғары деңгейде танымдық міндеттерді өздігінше орындайды, тапсырмалардың жауабын табуда оңтайлы тәсілдерін қарастыра біледі және өздігінше анықтап, жол табады [15].

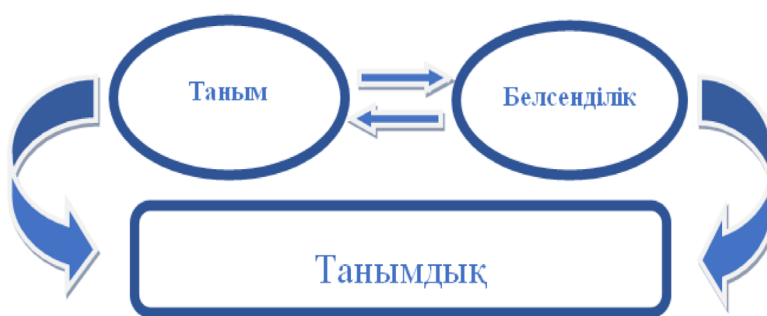
Бұл анықтамалардағы жалпы ұстаным- іс-әрекеттен тыс танымдық белсенділіктің мүмкін еместігіне көз жеткізетін танымдық белсенділік іс-әрекет арқылы сипатталады, іс-әрекеттен тыс танымдық белсенділік жоқ. Яғни, танымдық іс-әрекет танымдық белсенділіктің пайда болуы мен өсуінің қажетті шарты, сонымен қатар оның нәтижесі болып табылады.

Жоғарыда танымдық белсенділікті қалыптастыру мәселесі жайлы ғалымдардың айтқан пікірлерін қорытындылай келе, біз «танымдық белсенділікті - жеке тұлғаның танымдық іс-

әрекетінің қарқындылығымен, ұзақтығымен және жиілігімен сипатталатын үдеріс» ретінде нақтылаймыз.

Оқушылардың танымдық белсенділігі жеке және жас ерекшеліктерін есепке ала отырып ұйымдастырылған таным үрдісінде пайда болатын, бекітілетін, дамитын жеке тұлғалық қасиет ретінде анықталады. Сондықтан оқу – мектеп жасындағы балалардың негізгі таным әрекеті. Оқушылардың таным үдерісі – өзіндік ерекшелігі бар күрделі психикалық үдеріс. Оқушы білмеуден білуге талпынғанда түрлі кедергілерге ұшырау барысында оны жеңу, шешу нәтижесінде оқу міндеттері жүзеге асырылады. Демек, белсенділік білім беру нәтижесінде оқушының мақсатына жету әрекеті деп түсінуге болады. Өйткені танымдық белсенділік – оқу үдерісінің қозғаушы күші, ол оқушылардың өнімді жұмыс істеуіне тікелей әсер етуіне байланысты оқыту мақсатына жету құралы деп қарастыруға болады.

Ойымызды бір қорытындылайтын болсақ, танымдық белсенділік – бұл баланың жаңа нәрсені танып-білу және игеруге деген белсенді іс-әрекеті. Танымдық белсенділік – танымдық қажеттілік, итермелеуші күш, мақсат және іс-әрекетті жүзеге асырудың амал-тәсілдерінен тұрады. Балалардың танымдық қызығушылығы, танымдық ізденімпаздығы, осы танымдық белсенділіктің арқасында қалыптасады, дамиды және, оқу-үйрену үдерісінде шәкірттердің танымдық белсенділіктерінің нәтижесінде іске асырылады (1-сурет).

1-сурет – Таным, белсенділік, танымдық ұғымдарының өзара байланысы

Жоғарыда танымдық белсенділікті қалыптастыру мәселесі жайлы ғалымдардың айтқан пікірлерін қорытындылай келе, біз оған мынадай анықтама бердік: «танымдық белсенділік - жеке тұлғаның танымдық іс-әрекетінің қарқындылығымен, ұзақтығымен және жиілігімен

сипатталатын үдеріс» ретінде нақтылаймыз, ал бастауыш сыныптағы балалардың танымдық белсенділігі дегенді оқушының оқу мазмұны мен үрдісіне деген көзқарасында, білім мен дағдыларды оңтайлы игеруге деген ұмтылысында, мақсатқа қол жеткізу үшін ерік-жігер күштерін

жұмылдыра алуында көрініс беруін оқу іс-әрекетінің сапасы деп айтамыз.

Жоғарыда аталған ұғымдарды мазмұны жағынан талдай және нақтылай отырып, төменгі сыныптағы балалардың танымдық белсенділіктерін денешынықтыру сабақтарында қалыптастыру үшін, олардың денешынықтыру туралы білімдерін тереңдету керек деген пікір білдіреміз. Сонымен дене дайындығы жаттығуларының пайда болу және даму тарихына зер салып, жаттығулардың мәні мен мағынасын түсіне білу, дене қабілеттерін арттырудағы маңызын сезіну керек деген пікірдеміз. Сол арқылы оқушылардың танымдық және шығармашылық белсенділіктерін арттыруға болады. Ол үшін оқушының дене бітімін қалыптастыра отырып, денешынықтыру сабағы үдерісінде қолданылуының ретін білу абзал деп ойлаймыз.

Белгілі бір ойын түрін әрбір баланың санасында нық орнықтыру үшін, мақсатымызға қол жеткізетін қызықты да, оңтайлы әдістерді қолдануымыз керек. Ол үшін бірінші кезекте ойындарды мазмұны мен күрделілігіне қарай, сондай-ақ балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, бастауыш сынып оқушыларына арналған ойындарды іріктеп алдық.

Біздің пайымдауымызша, бастауыш сынып оқушыларынан танымдық белсенділікті жетілдіру келесі қағидалар негізінде жүзеге асырылуы тиіс:

- оқу үдерісін жақсарту бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін қалыптастыру қажеттіліктерін қанағаттандыру;
- оқу үдерісі танымдық белсенділіктің негізі болып табылатын бастауыш сынып оқушыларының бейнелі ойлауының белсенді дамуы негізінде жүзеге асырылуы;
- оқу үдерісін ұйымдастыруды оқу үдерісін бастауыш сынып оқушыларының дербес, өзбетті танымдық іс-әрекетінің маңызын арттыру;
- оқу үдерісін бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігінің сыртқы мотивациясын ғана емес, ішкі мотивациясын өзектендіру және дамыту;
- оқу үдерісін ұйымдастыру бастауыш сынып оқушыларының іс-әрекетін бағалауда формализмге жол бермеу;
- төменгі сыныптағы балалардың танымдық белсенділігін мұғалімнің тарапынан әрдайым қолдау көрсету;
- оқу үдерісін ұйымдастыруда белсенді оқыту әдістеріне барынша сүйену;
- төменгі сыныптағы балалардың танымдық әлеуетін жүзеге асырудағы қажеттіліктерін

қанағаттандыруда ғылыми-зерттеу жұмыстарына жұмылдыру.

Сондай-ақ төменгі сынып оқушы балаларының танымдық белсенділіктерін денешынықтыру сабақтарында қалыптастырып, оқытудың мазмұнын анықтауда және қалыптастырудың тиімділігін іске асыру үшін педагогикалық шарттар жүйесін жасау қажеттілігі туындайды. Бұл өз кезегінде дене шынықтыру сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін арқылы қалыптастырудағы мүмкіндіктері қарастырылады.

Балалардың танымдылығын арттыру мақсатында төмендегідей әдістемелерді қолданып жұмыстар жүргізілді. Мұндай жаттығулар жас ерекшеліктеріне қарай берілді.

Бастауыш сынып оқушыларына мынадай ойындарды ұйымдастырып өткізу ұсынылады.

Бастауыш сынып оқушылары саптан шығып шеңбер жасап тұрады. Оқушы өзінің қасындағы оқушыны есінде сақтап, қарап алуы тиіс. Мұғалімнің алғашқы белгісі бойынша, спорт залының жан – жағына тарап кетеді (белгі: ысқырғыш арқылы беріледі).

Екінші белгі бойынша шеңберге бастапқыда қай орында, қай оқушы кімнің қасында тұрды соны есінде сақтап, қайта шеңбер жасап тұру қажет. Тұрған орынын таппаған оқушылар ойыннан шығарылып отырады.

Келесі танымдық жаттығуларда оқушылар спорт залда шеңбер жасап тұрады. Мұғалім дене сапаларын білдіретін аңдарды ымдап бейнелейді, оқушылар соны қайталап қимыл жасаулары қажет. Қоян болса секіреді, кенгеру болса қосаяқпен секіреді т.б. Осылайша қимыл әрекеттері арқыры танымдық белсенділіктерін артырып, денелерін шынықтырады.

Міне осындай жаттығулар арқылы денешынықтыру сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктері арта түседі. Бұл әрине жас ерекшеліктеріне сай жаттығулар күрделене түсетіні белгілі.

Қорытынды. Қорытындылай келе, денешынықтыру сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының дене қозғалысы үздіксіз білім беру жүйесінің барлық сатысы үшін дене тәрбиесінің алғы шарты болып есептелетіндігі анықталды. Сонымен қатар бірқатар педагогикалық ережелер мен принциптерге сүйенетін болсақ, бұл мақсатқа жетуге болатындығы көруге болады. Жоғарыда айтылғандардың бәрі бастауыш сынып оқушыларының дене қозғалысын үздіксіз білім беру жүйесін дамыту мен жеке тұлғаны

қалыптастырудың қазіргі кезеңіндегі талаптарына сай келеді. Ал, мұнда ең бастысы бұл денешынықтыру мәселесінде төменгі сынып оқушы балаларының танымдық белсенділігін арттыруды қажет етеді.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін денешынықтыру сабағы арқылы қалыптастыруға келсек, оны да жасаушылар ғылыми орта болып табылады. Алайда бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін денешынықтырудағы әртараптылығы сондай, ол оқушының қимыл қозғалысына ғана емес, ақыл-ойының бірдей артуына, қиялын, жеңіске деген құштарлына негізделуі қажет. Мұнда адами қасиеттің бәрін іргелендіруге бағытталған ой ғана емес, адами мінез- құлықты жоғарлатуға бағатталған психологиялық-педагогикалық өзегінде қалыптастыруға болады.

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін денешынықтыру сабақтарында қалыптастыруға таңдалынып алынатын жаттығулардың сапаларымен ұтымды болаты-

ны дәлелденеді. Денешынықтыру жаттығулары, сонымен бірге оймен келетін ойындарды сабақтарда, сабақтан тыс тәрбие жұмыстары үрдісінде дидактикалық материал ретінде оның элементтерін тиімді қалыптастыру, баланың өзін-өзі сезінуге, басқалардан өзін бөлектеп алуға, өзінің жеке тұлғалық эмоциясын тәрбиелей түсуге деген бағытын көрсетеді.

Сөйтіп, бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін денешынықтыру жаттығуларын, соның ішінде арнайы жаттығулар арқылы қалыптастыру жолдарын қарастыру оңтайлы жағдайлар туғызады. Танымдық белсенділікті арттыру жүйесін дамытуға және жеке тұлғаның дара, өзіндік ой санасын қалыптастыруға, жеке тұлғалық іс-әрекетін шыңдап, оны шығармашылық ізденіске бастайтыны туралы ой толғаныстар жасалды. Бұл жүйедегі бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін арттырудағы тағы бір ерекшелігі танымдық белсенділікке оңтайлы әсер ететіндігінде деген ой қорытамыз.

Әдебиеттер

1. Әбу Насыр әл-Фараби: 7 томдық жинағы. - Алматы: RS; Халықаралық Абай клубы, 2019.
2. Коробова Е.В. Формирование познавательной активности студентов экономических специальностей средствами игровых технологий: на опыте обучения иностранному языку и во внеаудиторной работе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. / Московский государственный областной университет. – М., 2003. – 215 с.
3. Едігенова А.Ж. Бастауыш сынып оқушыларының қазақ халық ертегілеріне танымдық қызығушылығын арттыру: 13.00.01: пед. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2004. – 32 с.
4. Абыканова Б.Т. Компьютерлік технологияны пайдалану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың дидактикалық шарттары: 13.00.01: пед. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2005. – 32 с
5. Ахметов Н.К. Теория и практика игрового обучения в подготовке учителя: дис. ... док. пед. наук: 13.00.01. – Алматы, 1996. – 196 с.
6. Byram M., Fleming M. Language Learning in Intercultural Perspective: Approaches Through Drama and Ethnography. – Cambridge, 1998. – 320 p.
7. Балаев А.А. Активные методы обучения. – М., 1986. – 94 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2004. – 713 с.
9. Мустояпова А.С. Қазіргі кезеңде жоғары сынып оқушыларының танымдық белсенділігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары: 13.00.01: пед. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2003. – 32 с.
10. Ахмедбекова Р.Р. Национально-региональный компонент как условие формирования познавательной активности младших школьников: дисс. ...канд. пед. наук: 13.00.01. / Дагестанский государственный педагогический университет. – Махачкала, 2011. – 197 с.
11. Вяткин Л.Г., Ольнева А.Б. Развитие познавательной самостоятельности и творческой активности педагога: учеб. пос. – Саратов: Науч. кн, 2003. – 194 б.
12. Шамова Т.И. Активизация учения школьников: пос. – М., 1976. – 100 с.
13. Мустояпова А.С. Қазіргі кезеңде жоғары сынып оқушыларының танымдық белсенділігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары: 13.00.01: пед. ғыл. канд. ... автореф. – Алматы, 2003. – 32 с.
14. Иманбетов А.Н., Божиг Ж., Мускунов К.С., Сармантаев А.С. Ұлттық қозғалмалы ойындар арқылы бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін арттырудағы модульдік оқыту технологиясы // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. - 2022. - №1 (67). – Б. 58-68.
15. Бекнұрманов Н.С., Кудериев Ж.Қ., Темірбай Н.М., Ұлттық қозғалмалы ойындардың бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін қалыптатырудағы мүмкіндіктері // Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. – 2022. - №4 (70). – Б. 108-114.

References

1. Әбу Насыр әл-Фараби: 7 томдық жинары. - Алматы: RS; Халықаралық Абай клубы, 2019.
2. Korobova E.V. Formirovanie poznavatel'noj aktivnosti studentov ekonomicheskikh special'nostej sredstvami igrovyyh tekhnologiy: na opyte obucheniya inostrannomu yazyku i vo vneauditornoy rabote: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. / Moskovskij gosudarstvennyj oblastnoj universitet – Moskva, 2003. – 215 s.
3. Edigenova A.ZH. Bastauysh synyp oқushylarynyn қазақ халық ертегілеріне танымдық қузығушылығын арттыру: 13.00.01: ped. ғыл. kand. ... avtoref. – Алматы, 2004. – 32 s.
4. Abykanova B.T. Komp'yuterlik tekhnologiyany рәјдалану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың didaktikalық шарттары: 13.00.01: ped. ғыл. kand. ... avtoref. – Алматы, 2005. – 32 s
5. Ahmetov N.K. Teoriya i praktika igrovogo obucheniya v podgotovke uchitelya: dis. ... dok. ped. nauk: 13.00.01. – Алматы, 1996. – 196 s.
6. Byram M., Fleming M. Language Learning in Intercultural Perspective: Approaches Through Drama and Ethnography. – Cambridge, 1998. – 320 r.
7. Balaev A.A. Aktivnye metody obucheniya. – M., 1986. – 94 s.
8. Rubinshtejn C.L. Osnovy obshchej psihologii. – SPb.: Piter, 2004. – 713 s.
9. Mustoyarova A.S. Қазіргі кезеңде жоғары synyp оқушыларынyn танымдық белсенділігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары: 13.00.01: ped. ғыл. kand. ... avtoref. – Алматы, 2003. – 32 s.
10. Ahmedbekova R.R. Nacional'no-regional'nyj komponent kak uslovie formirovaniya poznavatel'noj aktivnosti mladshih shkol'nikov: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. / Dagestanskij gosudarstvennyj pedagogicheskij universitet. – Mahachkala, 2011. – 197 s.
11. Vyatkin L.G., Ol'neva A.B. Razvitie poznavatel'noj samostoyatel'nosti i tvorcheskoj aktivnosti pedagoga: ucheb. pos. – Saratov: Nauch. kn, 2003. – 194 b.
12. SHamova T.I. Aktivizaciya ucheniya shkol'nikov: pos. – M., 1976. – 100 s.
13. Mustoyarova A.S. Қазіргі кезеңде жоғары synyp оқушыларынyn танымдық белсенділігін қалыптастырудың педагогикалық шарттары: 13.00.01: ped. ғыл. kand. ... avtoref. – Алматы, 2003. – 32 s.
14. Imanbetov A.N., Bozhig ZH., Muskunov K.S., Sarmantaev A.S. Ұлттық қозғалмалы ојындар арқылы bastauysh synyp оқушыларынyn танымдық белсенділігін арттырады modul'dik оқуыу tekhnologiyasy // Dene tәrbiesinің teoriyasy men әdistemesi. - 2022. - №1 (67). – B. 58-68.
15. Beknұrmanov N.S., Kuderiev ZH.K., Temirbaj N.M., Ұлттық қозғалмалы ојындардың bastauysh synyp оқушыларынyn танымдық белсенділігін қалыптасырады мүмkindikteri // Dene tәrbiesinің teoriyasy men әdistemesi. – 2022. - №4 (70). – B. 108-114.

Хат-хабарларға арналған автор (бірінші автор)	Автор для корреспонденции (первый автор)	The Author for Correspondence (The First Author)
<p style="text-align: center;">Иманбетов Аманбек Нұрқасымұлы, – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қарағанды Бөкетов университеті, Қарағанды қ., Қазақстан, e-mail: aman_ imanbetov@mail.ru ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0306-5734</p>	<p style="text-align: center;">Иманбетов Аманбек Нуркасимович – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, г. Карағанды, Казахстан, e-mail: aman_imanbetov@mail.ru ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0306-5734</p>	<p style="text-align: center;">Imanbetov Amanbek Nurkasimovich – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: aman_imanbetov@mail.ru ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0306-5734</p>